

Barbro och Märta

– de Wägnerska pennskaften

Sara Santesson

Texten ingår i:

Bruhn, Tommy (red.)

BERÄTTELSE, RETORIK OCH MEDIER

TEXTER TILL MINNE AV SOFI QVARNSTRÖM

Serie: Studia Rhetorica Lundensia nr 5

Sida. 137-143

<https://doi.org/10.37852/62.c104>

STUDIA RHETORICA LUNDENSIA 5

Studia Rhetorica Lundensia kan beställas via Lunds universitet: www.ht.lu.se/serie/rhetorical
E-post: skriftserier@ht.lu.se

Copyright The editors and the authors, 2020

All texts from this volume is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

All images are all rights reserved, and you must request permission from the copyright owner to use this material.

ISBN 978-91-89213-04-3 (print)

ISBN 978-91-89213-05-0 (PDF)

<http://doi.org/10.37852/62>

Studia Rhetorica Lundensia 5

ISSN 2002-2018

LUNDS
UNIVERSITET

Barbro och Märta – de Wägnerska pennskaften

Sara Santesson

När Elin Wägners roman *Pennskaftet* kom ut 1910 ruskade den om samhället och väckte debatt för sitt progressiva innehåll. Ordet ”pennskaft” användes vid den tiden i betydelsen ’kvinnlig journalist’ och syftar på romanens huvudperson, Barbro. Barbro är inte bara journalist, hon är dessutom en så kallad Självförsörjande Bildad Kvinna, en vid tiden tämligen ny företeelse, motsvarigheten till engelskans New Woman (Engdahl 2003). Tjugotvå år senare dyker det återigen upp ett pennskaft i Wägners persongalleri. Den här gången heter hon Märta och är huvudperson i romanen *Dialogen fortsätter* (1932). Märta lever i ett förändrat Sverige där den kvinnliga rösträtten sedan länge är genomförd, där kvinnan och mannen likställs inom äktenskapet och där det finns kvinnor bland riksdagsledamöter och i statliga ämbeten.

”Det är tydligt att skrivandet – oavsett genre – för Wägner i mångt och mycket var ett verktyg och en strategi för att påverka och debattera tidens frågor.” Så skriver Sofi Qvarnström i sin avhandling *Motståndets berättelser* (2009: 125) som behandlar skönlitterär krigskritik under första världskriget. De tidens frågor som debatteras i *Pennskaftet* är sedlighet och kvinnlig rösträtt medan *Dialogen fortsätter* förespråkar pacifism, legalisering av abort samt moderskapsunderstöd. Elin Wägners författarskap var både brett och långvarigt, men en gemensam nämnare i hennes verk är samhällsengagemanget. Qvarnström visar genom analys av romanen *Släkten Jerneploogs framgång* (2009: 123-161) hur viktiga romankaraktärerna är i Wägners

berättande. Det är de, snarare än berättaren, som ger läsarna möjlighet till identifikation och skapar ethos. När läsarna har förtroende för en roman-karaktär är de sannolikt benägna att lyssna till den. Med utgångspunkt i Qvarnströms resonemang är det intressant att jämföra två av Wägners huvudkaraktärer, Barbro och Märta. Finns det något mer än yrkesrollen som binder dem samman?¹

Kvinnlighet i förändring

Den självständiga yrkesarbetande kvinnan var i början av 1900-talet en ny företeelse, så ny att själva kvinnligheten hos den moderna kvinnan var ifrågasatt. Uppfattningen att samhällsengagemanget skulle göra kvinnan mindre attraktiv bekräftas i *Pennskaftet* i formuleringar som ”vi är riktigt snygga för att vara rösträttskvinnor” (*P*: 119) och ”vackra rösträttskvinnor är en guds gåva som måste användas på bästa sätt” (*P*: 54). Barbros feminina fysik tematiseras genom hela romanen. Hon introduceras som ”en liten tunnbyggd flicka” (*P*: 11). Bland hennes fysiska företräden nämns särskilt ”det där lilla näpna huvudet” (*P*: 143), men även hennes ”lilla smärta silhuett” (*P*: 155) och små händer. Hennes litenhet understryks ständigt. Hennes kläder beskrivs också utförligt. Wägner stannar inte vid att Barbro bär hatt, utan specificerar hattmodell: kvällskräka (*P*: 61), sombrero (*P*: 99), tam o’shanter (*P*: 110). Men inte minst bevisas Barbros kvinnlighet av den effekt hon har på män; de blir fascinerade, betagna och förälskade i henne. Hennes ålder nämns inte, men trots att hon är en vuxen kvinna framställs hon som ett lillgammalt barn, t.ex nämns hennes ”barnsliga allvar” (*P*: 154) och hur hon ser en man ”trohjärtat rakt i ögonen” (*P*: 102).

Märtas ålder skrivs inte heller ut, men det framgår att hon har passerat trettio. Även hon framställs som kvinnlig, och det lilla huvudet betonas vid flera tillfällen ”Hon var mycket smal med ett påfallande litet huvud till de breda axlarna” (*Df*: 58). Märtas kvinnlighet framhålls också genom den effekt hon har på män: ”Märta Cronberger väckte hos honom en bestämd lust att vara lång, vara ung och manlig och slå alla andra män i politiska

¹ Vid sidhänvisningar till romanerna *Pennskaftet* och *Dialogen fortsätter* kommer fortsättningsvis förkortningarna *P* respektive *Df* att användas.

debatter och även i tennis.” (*Df*: 73-74). I motsats till Barbro beskrivs Märta aldrig som barnlig utan snarare som kraftfull. Hon är lång och kortklippt. En beundrare liknar henne vid en ”egyptisk offerbärerska” (*Df*: 58). Men Märtas yttre har fler nyanser. Hennes älskare ser hos henne också något bortom den ytliga skönheten, en kvinnlig urkraft: ”hur genom hennes ännu unga fasta och blomstrande ansiktshud kraniet trädde fram som en skugga, och hon blev en gammal människa” (*Df*: 225), något som gör honom andäktig.

En ny sexualmoral

Vid utgivningen av *Pennskaftet* år 1910 var sexualmoral något som debatterades flitigt i pressen (Hackman 2005: 50). Romanen kom att tolkas som ett inlägg i sedlighetsdebatten eftersom huvudpersonen Barbro bryter mot samhällets normer genom att sambo med sin älskare Dick. Boken väckte ont blod i rösträttsrörelsen som vid den tiden förespråkade sedlighet och i viss mån till och med avhållsamhet (Jonsson 2001: 133). I romanen ägnas mycket utrymme åt sedlighetsdiskussioner. Barbros väninna Cecilia lider svårt av ett rykte som ”lättfärdig” efter att i hemlighet levt tillsammans med en man. I diskussioner med både Dick och Cecilia ger Barbro uttryck för sin sexualmoral, att det är kärleken, inte äktenskapet, som rättfärdigar en sexuell relation. Barbro deklarerar att hon inte skulle förlora självaktningen om ”en man som jag har älskat skulle gå ifrån mig och ta med sig minnet av min kropp” (*P*: 79). Däremot ska en kvinna enligt Barbro inte ”hänge sig utan kärlek” (*P*: 80). Barbro lever efter sin egen moral med Dick i en stark och ömsesidig kärleksrelation som de lovar varandra ska vara livet ut. I romanens slut är deras äktenskap förestående.

Även Märta har en älskare och bryter därmed också mot konvensen. De älskande har dock inget gemensamt hem, utan Märta besöker sin älskare när hon får tid. Det är hon som dikterar villkoren: ”jag kan inte komma förrän till lunch, jag är upptagen” (*Df*: 209). Märtas och Johns genuina kärlek och totala förening verkar vara möjlig just för att de genom sin normbrytande relation frigör sig från sina nedärvda könsroller: ”när vi vill stiga ännu högre, då kastar vi barlasten /---/ Nu är vår historia borta.”

(Df: 227) Till skillnad från i *Pennskaftet* förklaras eller försvaras inte det faktum att huvudpersonen har en älskare, utan läsaren ställs inför faktum.

Märtas sexualmoral liknar Barbros. Hon säger sig vara ”efterhängsen och trofast” (Df: 211). Men medan Dick för Barbro är den ende, framkommer det att Märta har haft andra älskare och som ung känt ”skam över sin svåra sensualism” (Df: 127). Det är heller inte självklart att Märtas och Johns relation kommer att bestå, utan det framgår att deras samhällsengagemang kan leda dem på skilda vägar.

Både Barbro och Märta kontrasteras mot kvinnor som tycks sakna sexualmoralisk kompass. I *Pennskaftet* visas de prostituerades utsatta situation. I *Dialogen fortsätter* finns fattiga kvinnliga kontorister som råkar illa ut på grund av oönskade graviditeter. Det är t.ex. Alice som inleder ett förhållande med en gammal greve, inte på grund av förälskelse utan för att få ett hem till det barn som hon väntar med en annan man. När greven hittar en ny kvinna att roa sig med tvingas hon hitta ”en adress” för att avsluta graviditeten. En annan ung kvinna, Gretchen, har gått igenom processen och vet ”vilket helvete det är att klara sig ur” en graviditet (Df: 101). Märta är väl insatt i deras historier, vilket påverkar hennes politiska ställningstaganden. Skildringen av dessa kvinnoöden låg väl i tiden för diskussionerna om fri abort och legalisering av preventivmedel (Jonsson 2001: 169), och kan ses som steg bort från fördömandet av utomäktenskapliga sexuella relationer.

Samhällsengagemang och ledarskap

När Barbro introduceras i romanen är det som ”Pennskaftet”, den kvinnliga journalisten. Nästan ingenting sägs om hennes bakgrund, utan hon definieras utifrån sitt yrke. Pennskaftet rör sig obehindrat i stadens offentliga rum, dag som natt. Hon är inte underordnad någon, frågar ingen om lov och har inga förpliktelser till släkt och familj. Märta presenteras visserligen i sin familjekontext, men det framgår att hon inte är någon traditionell familjeflicka utan i ständig opposition mot föräldrar och bror: ”denna kamp var ett led i en livslång kamp en mot tre, husets dotter mot föräldrarna och brodern” (Df: 61).

Journalistrollen har olika betydelse för de två karaktärerna. I *Pennskaftet* är yrkesidentiteten starkt betonad. Det framgår att skrivandet ger tillfredsställelse och stärker Barbros självförtroende: "ibland måste jag till tidningen och få ett reportage, annars dör jag" (*P*: 125). Märtas journalistik, där-emot, nämns framför allt som ett medel för att nå politiska mål. Yrkesidentiteten är underordnad när hon ibland skriver under manlig pseudonym "för att den förvända världen ska bry sig om att läsa vad jag skriver om skandinavisk politik" (*P*: 231). Men båda kvinnorna har ett starkt politiskt engagemang: Barbros älskare kallar henne "Du lilla moderna principkvinna!" (*P*: 128), och om Märta sägs "hon är ingen kvinna, hon är ett program" (*Df*: 249). Barbro arbetar för kvinnlig rösträtt, nio år innan det blev beslutat i Sverige. Privat verkar hon för en modernisering av sexualmoralen. Märta driver de feministiska och sexualpolitiska frågorna längre. Hon är för fri abort och driver förslaget om moderskapsunderstöd, något som skulle göra kvinnan oberoende av mannen, även om hon får barn. Förslaget var aktuellt i pressen vid romanens tillkomst och stämde överens med Wägners utopi om ett nytt sorts förhållande mellan könen, där män och kvinnor samarbetar, där kvinnor inte behöver männen som beskyddare utan bara som makar, älskare och fäder (Jonsson 2001: 111). Märta arbetar också utanför Sveriges gränser, med fredsfrågor.

Men det finns en skillnad i hur Barbro och Märta diskuterar samhällsfrågor. Medan Barbros resonemang i huvudsak är hämtade från den "lilla" världen, rör sig Märta även på det strukturella planet. Barbro utgår från sin egen situation och egna erfarenheter. Hennes referenser är t.ex. "kärlek" (*Df*: 75), "kamratskap" (*Df*: 39), "fästmö" (*Df*: 41), "frestelse" och "själ" (*Df*: 44). Märta betonar däremot hur viktigt det är att lyfta blicken: "förmågan att medan man sjunker i sitt eget kärn kunna höja sina tankar upp i det allmängiltigas sfär" (*Df*: 305). Märtas bruk av samhällsord som "regeringshandling" (*Df*: 136), "avrustning", "befolkningspolitik" (*Df*: 177), "barnbegränsningsteknik" och "försörjning" (*Df*: 241) vittnar om ett samhällsperspektiv och en vana vid den offentliga sfären, den som tidigare varit männens domän.

Något som förenar Barbro och Märta är deras förmåga att inspirera andra. Båda kvinnorna flankeras av en äldre, gråare, desillusionerad kvinna som de lyckas omvända. I *Pennskaftet* upplever den deprimerade och

socialt stigmatiserade Cecilia vänskap och meningsfullhet genom sitt engagemang i rösträttsrörelsen. I *Dialogen fortsätter* är det den äldre och fränskilda Stina som transformeras. Från att till en början leva tämligen isolerat i sitt alldeles för stora hem på landet, övertalas hon av Märta att återuppta sin politiska karriär. Hon blir riksdagskvinna och flyttar till Stockholm. Där träffar hon personer från andra samhällsskikt med livsöden som hon tidigare aldrig ställts inför. Märta får Stina att lyfta blicken från det personliga och arbeta för hela samhället. ”Det du har upplevat i dag är allmängiltigt. Det rör inte bara Torkel och Dagny och Ivar Ficke. Det rör vår ungdom, det rör framtiden. Var så god!” (Df: 305). *Dialogen fortsätter* avslutas med att Stina, väl förberedd och påhejad av Märta, har modet att i riksdagen hålla ett brandtal emot den strafflagsparagraf som förbjuder fosterfördrivning.

En oavbruten strävan

Vem är de då, Elin Wägners idealkvinnor, de som får ansvaret att föra ut författarens budskap? Enligt Qvarnström (2009) är det ju hos de starka karaktärerna som ethos skapas i Wägners berättande. Och visst är det lätt att låta sig övertygas av Wägners två kvinnliga journalister! De är ledargestalter, väcker beundran, attraktion och fascination hos andra romankaraktärer – så varför inte också hos läsaren? I tider när kvinnorollen förändras, är Barbros och Märtas kvinnliga utseende tydligt framhävt; både kropp och kläder visar att en självförsörjande, politiskt engagerad kvinna fortfarande ser ut som en kvinna. Men deras kvinnlighet är av olika slag. Barbros flickaktighet utmanar inte den traditionella kvinnorollen utan lämnar utrymme för en beskyddande man, medan den bredaxlade Märta utstrålar en kombination av skönhet och urkraft. De båda karaktärernas heterosexuella kärleksförhållanden visar att deras jämlikhetssträvande inte innebär ett avståndstagande från män.

När det gäller sexualmoral är både Barbro och Märta nytänkande. När *Pennskaftet* gavs ut var Barbros sexualmoral kontroversiell, trots att hon egentligen lever äktenskapslikt med sin älskare och med giftermål i åtanke. Märta lever däremot utanför äktenskapsnormen. Hon har – och har haft – sexuella kärleksförhållanden, men sätter inte relationen till älskaren i

första rummet. Hon är, som rationell trettiotalskvinna, beredd att lämna ett förhållande om hennes samhällsengagemang kräver det.

Barbro och Märta, dessa moderna idealkvinnor, är båda progressiva för sin tid. Men medan Barbro främst utgår från sig själv och sin livssituation, har Märta ett strukturellt perspektiv. Samhällsförändringarna, med bland annat kvinnlig rösträtt, har gett Märta en plats i det politiska systemet och förutsättningar att ta ansvar för hela samhället.

Qvarnström beskriver det Wägnerska författarskapet som ”en oavbruten strävan *trots allt*” (2009: 187). De politiska frågorna ändras, men kampen, engagemanget och ledarskapet består. Wägner gav inte upp försöken att genom sitt skrivande arbeta för en bättre värld. Under de två decennierna efter utgivningen av *Pennskafket* sker stora landvinningar på feminismens område, i den riktning som Barbro strävar mot. Men Märta låter sig inte nöja med kvinnlig rösträtt och en modifierad syn på sedlighet. Detta ger henne andra förutsättningar, men inte mindre utmaningar. Där det ena pennskafket slutar tar det andra vid!

Referenser

- Engdahl, Horace (2003). *En roman om entusiasm och förälskelse*. Inledning till *Pennskafket*. Stockholm: Svenska akademien i samarbete med Atlantis.
- Hackman, Boel (2005). *Boel Hackman om Elin Wägner*. Stockholm: Bonnier.
- Jonsson, Bibbi (2001). *I den värld vi drömmer om: utopin i Elin Wägners trettiotalsromaner*. Löderup: Werstam.
- Qvarnström, Sofi (2009). *Motståndets berättelser. Elin Wägner, Anna Lenah Elgström, Marika Stiernstedt och första världskriget*. Hedemora/Möklinta: Gidlunds förlag.
- Wägner, Elin (2003). *Pennskafket*. Stockholm: Svenska akademien i samarb. med Atlantis. (Första utgåva 1910)
- Wägner, Elin (1932). *Dialogen fortsätter*. Stockholm: Albert Bonnier.